

Підстави втручання у приватне життя при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій

Іщенко Анна Олегівна¹

Опубліковано	Секція	УДК
30.12.2022	Право	343.123.12

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10065799>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Стаття присвячена теоретико-правовому обґрунтуванню та визначенню підстав втручання в особисте життя людини при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. Ураховуючи аналіз сучасних наукових доробок, положень чинного законодавства систематизовані підстави такого втручання та актуалізовані проблемні аспекти їхньої правової формалізації.

Ключові слова: втручання, особисте життя, недоторканість, права людини, обмеження, негласні слідчі (розшукові) дії.

Grounds for interference in private life when conducting covert investigative (search) actions

Abstract. The Constitution of Ukraine defines that the right to ensure the inviolability of personal life is an inalienable and strictly protected complex right of every individual. Article 32 of the Constitution of Ukraine guarantees protection against interference in personal and family life, which, however, is not absolute, as it may be temporarily restricted in cases provided by the law, particularly "only in the interests of national security, economic prosperity, and human rights."

The practice of countering current threats to Ukraine's national security, originating from foreign state special services, specific organizations, groups, and individuals, demonstrates that limiting the inviolability of personal life is one of the effective tools for obtaining evidence in criminal proceedings. This requires the state to establish effective procedural safeguards for legality in this area. We believe that the defined grounds for conducting covert investigative (search) actions (hereinafter - CIAs), during which interference in a person's private life is possible, should be attributed to the system of these safeguards. In view of the above, the theoretical and legal substantiation of the outlined categories requires corresponding scientific support.

Analysis of research and publications. The results of the study of scientific research whose subject was the theoretical and legal foundations of the CIAs provided by Chapter 21 of the Criminal Procedure Code of Ukraine (hereinafter - CPC of Ukraine) indicate the importance for the theory and practice of criminal procedure of the theoretical and legal definition of the grounds, particularly those CIAs related to interference in a person's private life. However, this issue has not become the subject of active scientific discussion. The vast majority of scientific works are devoted to substantiating the grounds for CIAs.

¹здобувач, Національна академія Служби безпеки України

In light of the above, the purpose of this article is to determine the grounds for interference in a person's private life during the conduct of CIAs.

Keywords: interference, personal life, inviolability, human rights, restrictions, covert investigative (search) actions.

Вступ

Конституція України визначає, що права людини на забезпечення недоторканості особистого життя є невід'ємним її комплексним правом, що суворо охороняється законом. Зокрема, положеннями статті 32 Конституції України гарантується захист від втручання в особисте і сімейне життя, яке, водночас, не є абсолютним, адже, у передбачених законодавством випадках може бути тимчасово обмежено, зокрема, «лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [1, ст. 32].

Практика протидії актуальним загрозам національній безпеці України, джерелом яких є спеціальні служби іноземних держав, окремих організацій, груп та осіб, свідчить, що обмеження недоторканості особистого життя є одним із ефективним інструментів отримання доказів у кримінальному провадженні, що вимагає від держави встановлення дієвих процесуальних гарантій законності у зазначеній сфері. Саме до системи вказаних гарантій, на нашу думку, слід віднести визначені у теорії та практиці кримінального процесу підстави проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), під час проведення яких можливе втручання в приватне життя людини. З огляду на викладене, теоретико-правове обґрунтування окреслених категорій потребує відповідного наукового супроводження.

Аналіз досліджень та публікацій. Результати вивчення наукових досліджень, предметом яких було обрано теоретичні та правові засади передбачених главою 21 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) НСРД, свідчать про важливість для теорії та практики кримінального процесу теоретико-правового визначення підстав саме тих НСРД, що пов'язані із втручанням в приватне життя людини. Водночас, вказана проблематика не стала предметом активної наукової дискусії. Переважна більшість наукових доробок присвячена обґрунтуванню підстав НСРД.

Зокрема, дослідженню теоретико-правових підходів до визначення поняття, сутності та змісту підстав НСРД присвятили свої роботи Р. І. Благута, О.А. Білічак, В. І. Галаган, С. В. Єськов, О.В. Капліна, Н. С. Карпов, В. А. Колесник, С. С. Кудінов, Ю.В. Лисюк, В. В. Назаров, Д. Й. Никифорчук, В. Т. Нор, А. Б. Паршутін, М. А. Погорецький, Д. Б. Сергеева, Л. Д. Удалова, Т. В. Чабайовський, В. О. Черков, Р. М. Шехавцов, М. Є. Шумило та інші дослідники. У той же час підстави втручання у приватне життя людини при проведенні НСРД не стали предметом активної наукової дискусії.

Слід зазначити, що у сучасних наукових роботах проблемі дослідження поняття, сутності та змісту підстави, як категорії теорії та практики кримінального процесу приділено достатньо уваги. Зокрема, у контексті обраної для дослідження тематики даної статті, об'єктами активного наукового пізнання визначено: обґрунтування підстав початку досудового розслідування; сутність підстав прийняття рішення про початок досудового розслідування; зміст підстав проведення НСРД. Слід звернути увагу на активність дослідження підстав втручання у приватне спілкування при проведенні НСРД та його визначених законодавством різновидів. Водночас, підстави втручання у приватне життя особи, на жаль, не стали предметом активної наукової дискусії.

Постановка завдання. Зважаючи на викладене, метою написання статті є визначення підстав втручання у приватне життя людини при проведенні НСРД.

Результати

Загальновідомим є факт необхідності для проведення будь-якої процесуальної дії наявності відповідних підстав, які слід розглядати як причину, достатній привід, що обґрунтовує (викликає) необхідність об'єктивного існування певного явища [2, с. 73]. Вказана думка є підґрунтям наукової позиції розуміння сутності підстав НСРД багатьох дослідників. Зокрема, Є. Д. Лук'янчиков та Б. Є. Лук'янчиков підставами проведення НСРД визначають «фактичні дані, що вказують на необхідність застосування саме даної слідчої дії для вирішення конкретного завдання кримінального провадження» [3, с. 12].

Незважаючи на активну наукову дискусію щодо підстав проведення процесуальних дій, у тому числі й НСРД, єдність поглядів з цього питання все ще відсутня. Зокрема, на думку В. В. Комашка, підстави такої НСРД як контроль за вчиненням злочину розподіляються на матеріальні (постанова про проведення НСРД) та формальні (наявність достатньої інформації, отриманої в установленому законом порядку щодо вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину) [2, с. 88].

Водночас, науковий простір містить і дещо іншу точку зору на класифікацію підстав проведення процесуальних дій, у тому числі й НСРД. Зокрема, думка щодо існування формальних та юридичних підстав, а у деяких випадках документальних (які містяться у відповідних документах) підтримується багатьма вченими дослідниками проблем правового забезпечення кримінального процесу, серед яких: Л. І. Аркуша, В. С. Кузьмічов, Ю. М. Чорноус, Д. Й. Никифорчук, Д. А. Нескоромний, С. І. Ніколаюк, М. А. Погорецький, Д. П. Письменний, Д. Б. Сергєєва, С. А. Шейфер та інші вчені. Так, С. А. Шейфер розрізняє правові та фактичні підстави проведення слідчих дій. Під правовими підставами вказаний науковець розуміє «сукупність передбачених кримінально-процесуальним законом умов, що дають слідчому право виконати ту чи іншу дію». Фактичними підставами, відповідно, С. А. Шейфер вважає «конкретні відомості про можливість добування доказової інформації» [4, с. 111–116]. Д. Б. Сергєєва до фактичних підстав проведення НСРД відносить наявність достатніх в матеріалах кримінального провадження відомостей, що свідчать про можливість досягнення мети відповідної НСРД. Юридичними (правовими) підставами Д. Б. Сергєєва визначає законодавчо визначені умови проведення НСРД [5, с. 61]. Позицію щодо поділу підстав проведення НСРД на фактичні та юридичні поділяє і В. О. Шерудило. Зазначене відображено і в результатах дослідження підстав втручання у приватне життя особи, проведене В. Т. Чабайовським у 2012 році, на думку якого останні є системою правових та фактичних підстав [6, с. 55-77].

Погоджуючись із зазначеним, ми підтримуємо розповсюджену у теорії кримінального процесу позицію, відповідно до якої підстави проведення НСРД поділяються на фактичні та юридичні (правові), зокрема й такі, під час проведення яких відбувається втручання у приватне життя особи. Продовжуючи дослідження у вказаному напрямку, доцільно звернути увагу на розуміння змісту фактичних та юридичних підстав НСРД, при проведенні яких, зокрема, можливе втручання в приватне життя людини. У контексті зазначеного, слід звернути увагу на офіційне тлумачення Конституційним Судом України частин першої, другої статті 32 Конституції України. Зокрема, рішенням Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України від 20 січня 2012 року № 2-рп/2012 встановлено, що «інформацією про особисте та сімейне життя особи (персональні дані про неї) є будь-які відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована, а саме: національність, освіта, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, матеріальний стан, адреса, дата і місце народження, місце проживання та перебування

тощо, дані про особисті майнові та немайнові відносини цієї особи з іншими особами, зокрема членами сім'ї, а також відомості про події та явища, що відбувалися або відбуваються у побутовому, інтимному, товариському, професійному, діловому та інших сферах життя особи, за винятком даних стосовно виконання повноважень особою, яка займає посаду, пов'язану зі здійсненням функцій держави або органів місцевого самоврядування. Така інформація про фізичну особу та членів її сім'ї є конфіденційною і може бути поширена тільки за її згодою, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини» [7]. З урахуванням викладеного, при проведенні НСРД, передбачених статтями 260, 261, 262, 263, ч.1264, 267, 269, 269-1, 270, 274 КПК України, можливе втручання у приватне життя людини.

Продовжуючи дослідження у визначеному напрямку, доцільно звернути увагу на встановлені чинним КПК України випадки й умови, за яких можуть проводитись вказані НСРД, зокрема: а) відсутність можливості отримати відомості про злочин та особу, яка його вчинила іншим способом; б) наявність розпочатого кримінального провадження щодо тяжких або особливо тяжких злочинів; в) наявність ухвали слідчого судді [8].

У контексті зазначеного, юридичними підставами втручання у приватне життя людини при проведенні НСРД ми будемо вважати сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом норм, що надають право проводити такі НСРД та відповідних процесуальних документів, у яких формалізовані встановлені законодавством вимоги для отримання дозволу на їх проведення.

Під фактичними підставами втручання у приватне життя людини при проведенні НСРД, у свою чергу, слід вважати наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [8] щодо тяжких та особливо тяжких злочинів та відсутність можливості отримати вказані відомості іншим шляхом.

Звернімося до конкретизації юридичних та фактичних підстав втручання у приватне життя людини при проведенні НСРД. Так, юридичною підставою для проведення втручання у приватне спілкування, згідно зі змістом ст. 246 КПК України є наявність розпочатого кримінального провадження щодо тяжкого чи особливо тяжкого злочину та ухвали слідчого судді про дозвіл на проведення конкретної НСРД, під час якої можливе втручання у приватне життя особи, винесеної на підставі клопотання прокурора чи слідчого за погодженням з прокурором [8].

Деталізуючи зміст вказаних підстав, доцільно звернути увагу на те, що кримінальне провадження розпочинається з моменту внесення слідчим, дізнавачем, прокурором передбачених ч.1 та ч. 5 ст. 214 КПК України відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі — ЄРДР) [8]. Зважаючи на встановлені законодавством умови проведення НСРД, під час яких можливе втручання у приватне життя, слід звернути увагу на виключну можливість зазначеного у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Інтерпретуючи положення Кримінального кодексу України у напрямку конкретизації юридичних підстав втручання у приватне життя особи при проведенні НСРД, слід зазначити, що останнє можливо у кримінальному провадженні щодо злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Зміст розуміння особливо тяжкого злочину міститься у ч. 5 ст. 12 КК України, відповідно до якої останнім є злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічне позбавлення волі [9].

Продовжуючи розгляд правових підстав втручання у приватне життя особи при проведенні НСРД, слід зазначити, що згідно з вимогами ст. 246 КПК України для реалізації зазначеного слідчий, прокурор повинен звернутись із відповідним клопотанням до слідчого судді, який приймає рішення щодо можливості такого втручання.

Згідно з ч. 2 ст. 248 КПК України у клопотанні про дозвіл на проведення НСРД, під час яких можливе втручання у приватне життя особи, необхідно зазначити: «найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер; короткий виклад обставин злочину, у зв'язку з розслідуванням якого подається клопотання; правова кваліфікація злочину із зазначенням статті (частини статті) КК України; відомості про особу (осіб), щодо яких необхідно провести НСРД; обставини, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину; вид НСРД та обґрунтування строку його проведення; обґрунтування неможливості отримання відомостей про злочин та особу, яка його вчинила, в іншій спосіб; відомості залежно від виду НСРД про ідентифікаційні ознаки, які дозволять унікально ідентифікувати абонента спостереження, телекомунікаційну мережу, кінцеве обладнання тощо; обґрунтування можливості отримання під час проведення НСРД доказів, які самостійно або в сукупності з іншими доказами можуть мати суттєве значення для з'ясування обставин кримінального правопорушення чи встановлення осіб, які його вчинили. До клопотання слідчого, прокурора додається витяг з ЄРДР щодо кримінального провадження, у рамках якого подається клопотання» [8].

Таке клопотання, відповідно до положень Інструкції про організацію проведення НСРД та використання їх результатів у кримінальному провадженні, має бути попередньо погоджено із прокурором, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, для прийняття рішення про погодження якого прокурором вивчаються матеріали кримінального провадження та визначається наявність обґрунтованих підстав для його погодження чи відсутність таких. Водночас, відмова прокурора у погодженні клопотання про необхідність проведення НСРД, у ході якої може бути втручання у приватне життя особи, не виключає можливості повторного його розгляду з метою погодження, порядок здійснення якого передбачено положеннями чинного законодавства [10].

Положеннями ст. 247 КПК України встановлено, що рішення про проведення приймається слідчим суддею апеляційного суду, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться орган досудового розслідування, після розгляду клопотання протягом шести годин з моменту його отримання за участю особи, яка його подала та документально оформлюється постановленою ухвалою [8].

Розгляд поданого клопотання слідчим суддею відбувається в режимі закритого судового засідання, що має бути здійснено протягом шести годин з моменту його отримання. Згідно з ч. 3 ст. 247 КПК України, слідчий суддя виносить ухвалу про дозвіл на проведення НСРД, у ході якого може відбутися втручання у приватне життя особи у разі наявності достатніх підстав вважати, що: вчинено тяжкий або особливо тяжкий злочин та можливість отримання доказів, що самостійно, або в сукупності з іншими матимуть суттєве значення для встановлення істини [8].

Торкаючись аналізу юридичних підстав проведення втручання у приватне спілкування, слід зазначити, що однією із проблем, як свідчить аналіз матеріалів кримінальних проваджень, є неповна відповідність змісту клопотання встановленим КПК України вимогам. Зазначене, як правило, призводить до відмови слідчим суддею у наданні дозволу на проведення НСРД. Отже, ураховуючи зазначене, слідчим, при винесенні клопотання про проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне

спілкування, повинні бути ретельно проаналізовані вимоги до вказаного процесуального документу, що містяться у ч.2 ст. 248 КПК України.

Встановлений законом порядок отримання дозволу на проведення НСРД, що становлять різновиди втручання у приватне спілкування, спрямований на забезпечення прав та свобод людини від безпідставного їх порушення. Водночас, аналіз сучасних асиметричних загроз державній безпеці України свідчить про доцільність встановлення спеціального спрощеного порядку отримання дозволу на проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне життя особи в інтересах контррозвідки. Адже практика забезпечення державної безпеки України свідчить, що у крайніх випадках існує невідкладна необхідність проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне життя особи, з метою попередження і припинення терористичних актів, протидії підривній діяльності спецслужб іноземних держав та організацій, нейтралізації загрозливих для безпеки держави наслідків. Вказана позиція є предметом активної наукової дискусії, а результати окремих наукових досліджень, навіть, містять конкретні пропозиції щодо внесення змін у чинне законодавство. Зокрема, А. Б. Паршутінін за результатами проведеного дисертаційного дослідження теоретико-правових основ втручання у приватне спілкування запропоновано доповнити ч. 6 ст. 258 КПК України таким змістом: «...Винятково з метою своєчасного виявлення та запобігання розвідувальним, та терористичним посяганням на конституційний лад, територіальну цілісність, недоторканість та незалежність держави форми втручання у приватне спілкування здійснюються за ухвалою слідчого судді, без розголошення третій стороні, постановленою за клопотанням керівника відповідного органу, що здійснює розвідувальну та контррозвідувальну діяльність, або його уповноваженого заступника» [11, с. 174].

Фактичною підставою для проведення НСРД, пов'язаних із втручанням у приватне життя особи, як вже попередньо зазначалось, слід вважати: наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів; відсутність можливості отримати вказані відомості іншим шляхом. Водночас, торкаючись визначення фактичних підстав втручання у приватне життя особи при проведенні НСРД, слід зосередити увагу на відсутності у положеннях КПК України чіткого розуміння такої категорії як «достатність підстави», що, як справедливо зазначає А. Б. Паршутін є наріжним каменем як для науки, так й практики кримінального процесу [11, с. 144]. Зазначене сприяє неоднозначному тлумаченню суб'єктами досудового розслідування «достатності», що не є конкретною величиною, а тому порушує цілком логічне питання: яким саме чином можна визначити достатність підстав втручання у приватне життя при проведенні НСРД.

Розвиваючи думку у зазначеному напрямі, заслуговує на увагу запропонований С. Єськовим алгоритм оцінення категорії «достатність» підстав для втручання у приватне спілкування через її відповідність істинності. Зокрема:

- якщо істинно, що «особа обізнана щодо обставин, які мають значення для досудового розслідування, або ця особа обмінюється інформацією з іншими особами, яким ці обставини відомі» (твердження-основа № 1);
- також істинно, що «особа безпосередньо спілкується чи її ідентифіковано як абонента (користувача, кореспондента) певного виду зв'язку (інформаційної системи або її частини)» (твердження-основа № 2);
- то істинним є твердження «існує можливість отримання доказів шляхом втручання у приватне спілкування цієї особи» (твердження-висновок) [12, с. 75, 11, с. 144 – 145].

Таким чином, в процесі прийняття рішення слідчим, прокурором про необхідність втручання у приватне життя особи при проведенні НСРД та слідчим суддею, надаючи дозвіл на його проведення, методологічним орієнтиром слід обирати твердження, про потенційну можливість отримання доказів.

Висновки

За результатами проведеного дослідження, нами обґрунтовано, що втручання у приватне життя особи при проведенні НСРД має проводитись за наявності: фактичних підстав (наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні щодо тяжких та особливо тяжких злочинів; відсутність можливості отримати вказані відомості іншим шляхом) та юридичних підстав (сукупність передбачених кримінальним процесуальним законом норм, відповідних процесуальних документів, що регламентують проведення НСРД, під час якої можливе втручання у приватне життя особи та надають право визначеним законом суб'єктам на її здійснення).

Фактичними підставами втручання у приватне життя особи при проведенні НСРД визначено: розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів; наявність такої сукупності фактичних даних, яка дозволяє слідчому, прокурору, слідчому судді дійти висновку, що у результаті такого втручання існує можливість отримати відомості, які мають значення для досудового розслідування; зазначені відомості неможливо отримати в інший спосіб.

Юридичними підставами втручання у приватне життя особи при проведенні НСРД є: внесення відомостей про вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину до ЄРДР; ухвала слідчого судді про дозвіл на проведення конкретної НСРД, постановлена на підставі клопотання прокурора чи слідчого за погодженням з прокурором про дозвіл на її проведення.

Також, аналіз чинного законодавства, яке регулює проведення НСРД, дає підстави констатувати відсутність конкретизованих, нормативно закріплених підстав їх провадження. Вказана проблема, на нашу думку, має бути вирішена шляхом внесення відповідних змін до змісту ст. 246 КПК України.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996 р. Верховна Рада України. Київ: Преса України, 1997. 80 с.
2. Комашко В. В. Правові та організаційні основи контролю за вчиненням злочину: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса., 2016. 226 с.
3. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Визначення та система негласних слідчих (розшукових) дій. Часопис Національного університету «Острозька академія». 2014. С. 1-17. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Choasp_2014_1 (дата звернення: 10.10.2021).
4. Шейфер С.А. Следственные действия. Система и процессуальная форма. М.: Юрлитинформ. 2001. 206 с.
5. Сергеева Д. Б. Правові та фактичні підстави провадження негласних слідчих (розшукових) дій. Вісник кримінального судочинства. 2017. № 4. С. 56–65. URL: https://vkslaw.knu/images/verstka/4_2017_Sergeeva (дата звернення: 12.07.2018).
6. Чабайовський В.Т. Підстави та межі кримінально-процесуального втручання в особисте життя громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 227 с.
7. Рішення Конституційного Суду України від 20.01.2012 р. № 2- рп/2012 у справі за конституційним поданням Жашківської районної ради Черкаської області щодо

- офіційного тлумачення положень частин першої, другої статті 32, частин другої, третьої статті 34 Конституції України. Верховна Рада України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12>. (дата звернення: 12.10.2021).
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4_651-17 (дата звернення: 20.09.2021).
 9. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25–26. Ст. 131.
 10. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : спільний наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, СБ 214 України, Міністерством фінансів України, Адміністрацією ДПС України та Міністерством юстиції України від 16.11. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1681/51. Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12> (дата звернення: 11.09.2021).
 11. Паршутін А.Б. Теоретико-правові засади втручання у приватне спілкування при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2020. 224 с.
 12. Єськов С. В. Підстави для втручання у приватне спілкування. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2014. № 1. С. 72–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzizvru_2014_1_16. (дата звернення: 02.03.2016).